

Termeni pentru noțiunea de „sage-femme” în română și albaneză

Alb. *babē*, rom. *babă*, împrumuturi vechi slave¹, păstrează sensurile „bătrână”, „bunică”, pe care le are și etimonul slav.

Rom. *babă* este frecvent, face pereche cu autohtonul *moş* „bătrân” (atunci când este utilizat cu sensul „femeie bătrână”), are de multe ori o nuanță peiorativă, ocupă un loc însemnat în terminologia mitologică (HEM, DA). Împrumutul slav *babă* reamenajează domeniul semantic „bătrânețe”, unde intră în concurență cu *bătrână* (< lat.) și *moașă* (derivat de la autohtonul *moş*) și domeniul denumirilor pentru „ascendenți, strămoși”, unde e în concurență cu *bună*, *bunică* (din latină) și, din nou cu *moașă*². Alb.

¹ Pentru albaneză vezi E. ÇABEJ, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, II, A-B, Tirana, 1976, p. 120, cu bibliografie; pentru română v. B. P. HAŞDEU, *Etymologicum magnum romaniae*, ed. îngrijită și studiu introductiv de Grigore BRÂNCUŞ, București, 1976, vol. III, p. 53 (în continuare, HEM), *Dicționarul limbii române*, A-C, F-L, București, 1913 și u., s.v. *babă* (în continuare, DA), G. MIHĂILĂ, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, cu bibliografie, V. SCURTU, *Termeni de înrudire în limba română*, București, 1966, pp. 17–19. De regulă, cuvântul slav este explicat ca aparținând limbajului copiilor, fiind format prin repetarea silabei *ba-* (v. și *Bălgarski etimologičen rečnik*, sub red. VI. GEORGIEV, Iv. GĂLĂBOV, I. ZAIMOV, St. ILČEV, I, Sofia, 1971, s.v. *baba*). Fără a exclude posibilitatea împrumutului din slavă, Elena SCĂRLĂTOIU, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*, București, 1980, pp. 119–120 pune la îndoială această origine, considerând cuvântul creat pe teren românesc, în limbajul copiilor; după părerea ei, deci, termenii din limbile slave, din română, albaneză, greacă ar fi formații independente.

² Pentru concurența între *babă*, ca împrumut străvechi și termenii anteriori, *veche*, *bătrână*, *moașă* vezi S. PUŞCARIU, *Limba română. Privire generală*, I, prefată de G. ISTRATE, note, bibliografie de Ilie DAN, București, 1976, p. 240, Gr. BRÂNCUŞ, „Concordanțe lingvistice româno-albaneze”, în *Bibliotheca Thracologica*, XXX, București, 1999, p. 31; v. și C. VĂTĂŞESCU, „Termes autochtones et

babë pare a avea o frecvență mai scăzută, judecând după faptul că lipsește din dicționarele normative și explicative ale limbii albaneze, *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana, 1954 (în continuare, FS 1954) și *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tirana, 1980³. În expresiile comune cu română, legate de contexte mitologice asemănătoare, corespondentul rom. *babă* este autohtonul *plakë*, după cum observă Gr. Brâncuș (*Concordanțe*, pp. 30, 31).

În albaneză există și forma *babo* s.f. (articulat *baboja*) – reținută în dicționarele explicative (FS 1954, FS 1980) – cu sensul unic „moașă”; foarte probabil este forma de vocativ din slavă⁴. Este interesant de observat că cele două variante, *babë* și *babo* s-au specializat semantic. Sinonime pentru sensul „moașă” (sage-femme) sunt în albaneză de asemenea împrumuturi: *mamí* (< ngr), *mamicë* (probabil din slavă: bg.*mamica*, sb.*mamica*, Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden, Boston, Köln, 1998, p. 244, Svane, *loc.cit.*, p. 190), *ustë* (de apropiat, poate, de *ustă* s.m. „meșter”, dat fiind primul sens cu care e glosat termenul de către St.E. Mann, *loc.cit.*, p. 542: „able woman, hard-working woman”;

d'origine latine pour les notions d'ancienneté et de vieillesse en roumain et en albanais”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXXIX (2001), 1–4, p. 125.

³ Observația privind absența cuvântului *babë* din dicționarele normative ale albanezei îi aparține lui Gunnar SVANE, „Slavische Lehnwörter im Albanischen”, în *Acta Jutlandica*, LXVIII, Humanistische Reihe, 67, [Copenhaga, 1992], p. 189.

⁴ ÇABEJ, *loc. cit.* dă și sensul „bătrână”, iar sensul „moașă” îl consideră dialectal, fără a preciza zona. După el, forma *babo* este o variantă a lui *babë*. El atrage atenția asupra concordanței de formă cu ngr. *babo* „bătrână”, fără a face vreun comentariu asupra diferenței de sens. După SVANE, *loc. cit.*, alb. *babo* ar fi împrumut din neogrecă. Termenul apare și în nord, în graiurile ghege din Kosovo, unde *babo* echivalează sb. *baba* „moașă” în *Srpskohrvatsko-Albanski rečnik*, Priština, 1974. De altfel, acest dicționar utilizează și un împrumut local din sârbă, necunoscut în albaneza din Albania: *akusherka* s.f., *akusher* s.m., ca și derivatul cu suf. alb. - *i*, *akusherí* pentru *babičenje* „moșit”; sb. *akušer* e din rusă, unde provine din franceză. Avem astfel dovada că este folosit un material lexical cu răspândire locală, cunoscut vorbitorilor de albaneză din Kosovo și că, deci, *babo* circulă și în zona de nord. St. E. MANN, *An historical Albanian-English Dictionary*, London, New York, Toronto, p. 16 dă exemple exclusiv din toscă. Forma *babo* este prezentă și în graiurile săsești din Transilvania (SCURTU, *loc. cit.*, p. 19).

cuvântul e probabil de origine turcă) și compusul *fëmi-pritse* „(cea care aşteaptă copiii”⁵. În FS 1980 găsim explicația că *babo* este un cuvânt învechit, desemnând „femeia care aşteaptă copilul și ajută lehuza la naștere îndeplinind munca „moașei” (*mamî*) cu mijloace și procedee primitive”. Din această explicație, ca și din aceea dată termenului *mamî*, se poate deduce că în limba actuală *mamî* are frecvența cea mai mare și este utilizat și pentru a denumi ocupația modernă.

În română, *babă* apare cu sensul „moașă” dialectal (în Banat) și în textele vechi din secolul al XVII-lea (*Anonymus Caransebesiensis* și *Pravila de la Govora*)⁶. R. Todoran e de părere că *babă* și *moașă* au fost în concurență pentru a denumi „femeia care ajută la naștere” și că evoluția de sens a lui *moașă* ar trebui pusă în legatură cu semantica sl. *baba*.

În limbile slave de sud, *baba* are ca prime sensuri „bunică” și „(femeie) bătrână”. Sensul „moașă” este înregistrat cu mențiunea *popular* pentru bulgară și *regional* pentru sârbă. De la acest sens există numeroase derivate, inclusiv verbe cu sensul „a moși”: sb. *babiti*, *babičiti*, *babovati*, bg. *babuvam*, *babja*⁷. *Dicționarul etimologic bulgar* nu dă sensul „moașă” și face precizarea că în bulgara veche cuvântul apare cu sensul „kärmačka” (ceea ce ar corespunde, de fapt, rom. *doică*).

Dintre observațiile lui R. Todoran reținem și pe aceea că „înțelesul de *sage-femme* al lui *moașă* s-a putut dezvolta din cel de „femeie bătrână” sau, mai degrabă, din cel de „bunică”, care altădată, ca și astăzi, pare a fi cel mai răspândit” (R. Todoran, loc. cit., p. 176). Studiile etnografice întăresc această ipoteză, anume că o femeie bătrână rudă, din neam, este cea care dă asistență la

⁵ Pentru acești termeni v. FS 1980, M.A. FREIIN von GODIN, *Deutsch-Albanisches Wörterbuch*, Leipzig, 1930 s.v. *Hebamme*, Fulvio CORDIGNANO, *Dzionario italiano-albaneze*, Skodra, 1938 s.v. *levatrice*. Pentru zona Korça, *mameshë*, Al. XHUVANI, în *Studime Filologjike*, XXVII (X), 1973, 4, p. 160.

⁶ V. HEM, p. 57, DA s.v., R. TODORAN, „Moașă *sage-femme*”, în R. TODORAN, *Contribuții de dialectologie română*, București, 1984, p. 176.

⁷ Pentru bulgară vezi *Bulgarski etim. Rečnik*, loc. cit., L. STEPHANOVA, A. RADER, G. DORTCHEV, N. KOLEV, *Dictionnaire bulgare-français*, IIe éd., Sofia, 1973. Pentru sârbă, Mile TOMICI, *Dicționar sârb-român*, I, Timișoara, 1998.

naștere. Florica Lorinț și Paul H. Stahl⁸ au demonstrat că această rudenie inițială de sânge este întărită de o rudenie spirituală, asemănătoare în multe privințe nășitului, care se stabilește între moașă și rudele ei de sânge pe de o parte și mamă și copilul ei nou-născut și rudele ei de sânge pe de alta, între gospodăria moașei și gospodăria mamei.

Importanța termenului *moașă* este dovedită de derivele la baza cărora se află: termeni cu care mama copilului și rudele ei denumesc rudele de sânge ale moașei (*moșoi* sau *moș „soțul moașei”*, *moșic „o rudă (mai) Tânără sau un copil al moașei”*) și verbul *a moși* (DLR). Dacă facem o comparație cu o limbă romanică, franceza de exemplu, constatăm că derivarea în franceză se face în sens invers față de română, numele (*accoucheuse*) derivând de la verb (*accoucher*). De altfel, în franceză verbul nu se referă numai la acțiunea de asistare a nașterii, ci, în primul rând, la nașterea propriu-zisă. Semantic, prin originea sa (lat. *collocare*), el descrie poziția lehuzei (pentru semantica și originea verbului, vezi A. Dauzat, J. Dubois, H. Mittérend, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, IVe éd., Paris, 1964).

În dacoromână, aşadar, un termen străvechi, foarte probabil autohton, a devenit general pentru a desemna „femeia care asistă la naștere”, în vreme ce împrumutul *babă* pare a se fi specializat în indicarea vârstei înaintate, „femeia bătrână”, iar adjecтивul substantivat de origine latină, *bună*, cu derivatul *bunică*, pentru a denumi pe „mama unuia din părinți”. Analiza lui Paul H. Stahl pune în lumină rolul esențial jucat de *moașă* în sistemul tradițional de rudenie spirituală și similitudinile dintre *moșit* și *nășit*.

În albaneză, așa cum am arătat deja, pentru noțiunea de „sage-femme” se utilizează în exclusivitate (destul de numeroși)

⁸ Florica LORINȚ, „Tradiția moașei de neam în Gorj”, în *Revista de Etnografie și Folclor*, 12 (1967), 2, pp. 127–132; Paul. H. STAHL, „Moșitul și nășitul. Transmisia lor în cadrul neamului”, în *Revista de Etnografie și Folclor*, 38 (1993), 5, pp. 419–439. V. și N. CONSTANTINESCU, *Etnologia și folclorul relațiilor de rudenie*, București, 2000, pp. 130, 134–138, I. TALOȘ, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, 2001, p. 98.

termeni împrumutați⁹. În aromână, *moașe* s.f. are exclusiv sensul „vieille femme” (Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic*, București, 1974, în continuare, Papahagi DDA²). Pentru a desemna „femeia care asistă la naștere”, aromâna apelează la împrumuturi, unele comune cu albaneza: *mămie* < gr. (Papahagi DDA²) și *babă* (care are toate sensurile din limbile slave: „bătrână; bunică; moașă”; în aromână nu există o variantă *babo*, specializată pentru sensul „moașă”, cum este în albaneză; v. Papahagi DDA² și Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân*, A–D, I, București, 1997).

Atât în albaneză cât și în dialectul aromân se observă că termenii pentru „bătrână” și „bunică” (alb. *plakë* și *gjushe*¹⁰, arom. *maie*, *oamă*, *moașe*) nu dezvoltă sensul „sage-femme”, pentru care se apelează la împrumuturi. De la termenii cu sensul „moașă”, albaneza și dialectul aromân nu au derivate verbale care să indice acțiunea „a moși” și, deci, nici substantive postverbale pentru noțiunea „moșit”¹¹.

Diferențe de structură lexicală se constată între idiomurile sud-est europene și în ceea ce privește expresiile concordante: drom. *Unde sunt moașe multe rămâne copilul cu buricul netăiat* (DLR s.v.), arom. *iu-s mamii multi, lu scot ficiarlu órbu* (Papahagi DDA²),

⁹ Este interesant de observat că și în bulgară și sârbă termenul care pare mai frecvent în limba actuală este termenul de împrumut, *akušerka*, utilizat de exemplu în definiția pentru sensul „moașă” al lui *baba* în *Dicționarul etimologic bulgar*. Pentru împrumutarea cuvântului și în albaneza din Kosovo, vezi nota 4.

¹⁰ Pentru sensurile termenilor autohtoni *gjyshe* și *plakë* v. și B. DEMIRAJ, *Albanische Etymologien (Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz)*, Amsterdam-Atlanta, GA, 1997. Nici alb. *nulë* „bunică”, foarte probabil împrumut din lat. *anulla* (pentru care vezi N. JOKL, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereich des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923, p. 40) nu dezvoltă sensul „moașă”.

¹¹ În albaneză, A. von GODIN, loc. cit., s.v. *entbinden* înregistrează *me babitë*, probabil împrumut din sârbă (după modelul căruia a fost format și *me mamitë*, prezent tot la A. von GODIN). Aceste forme de infinitiv cu *me* indică circulația lor în dialectul gheg. E. St. MANN, loc. cit., p. 16 le consemnează exclusiv din dicționarul Ameliei von Godin. În zona orașului Pogradec, în S-E Albania, la granița cu Macedonia, *babit* e utilizat cu sensul „a încheia, a rezolva, a termina o treabă, un lucru” (*Studime Filologjike*, XL (XXIII) (1986), 1, p. 169), care amintește de sensul figurat al rom. *a moși* „a lucra încet, a se trudi mult la un lucru, a se căzni (fără succes)”.

alb. *shumë babo e mbytin fëmijën* (= multe moaşe îneacă copilul) (FS 1980), sb. *gde su mnogo bab(ic)e, tu su deca kilava* (= unde sunt multe moaşe acolo sunt copii schilozi) (*Srpskohrvatski-Albanski rečnik*), bg. *mnogo babi-žilavo dete* (= multe moaşe-copilul ud) (*Etim. bg. rečnik*).

Paul H. Stahl (*loc. cit.*, p. 430) atrage atenția asupra unui pasaj în care Mary Edith Durham presupunea existența la albanezi a legăturii de rudenie care s-ar fi putut stabili între familia nouului născut și femeia care i-a săiat buricul¹².

Într-un alt capitol al aceleiași lucrări, E. Durham dă mai multe informații despre obiceiurile și credințele legate la albanezi de săierea părului (p. 533 și.u., în traducerea albaneză). Observațiile ei evidențiază marea importanță pe care o avea acest act, mai ales în cazul băieților. În colecția de norme juridice nescrise cunoscută sub numele de *Kanuni i Lekë Dukagjinit* sunt detaliate secvențele ceremoniei săierii părului, despre care se spune că este al treilea fel de năsie (*kumbari*), alături de cea a botezului și cea a cununiei (§§ 104–107). Căsătoria între rudele nașului și cele ale finului este interzisă în toate cele trei cazuri. Cel care taie părul copilului (bărbat, dacă e vorba de un băiat și femeie, dacă este vorba de o fată) se numește *nun* (fem. *nunë*) (< lat. *nonnus*), mama copilului, în raport cu „nașul” poartă numele *ndrikullë* (< lat. *matricula*) sau *nunë*, iar copilul căruia i se taie părul după un ceremonial anume (descriși atât în *Kanun* cât și de E. Durham) este desemnat cu termenul *famull* (< lat. *famulus*). În urma ceremoniei, nașul (*nun*) și mama copilului (*ndrikullë* „cumătră”) devin frate și soră, iar vizita pe care, după aceea, mama copilului o face la casa nașului este considerată asemănătoare cu acea primă vizită pe care mireasa o face la casa proprietelor părinții imediat după nuntă. În noaptea de după ceremonia săierii părului, nașul doarme în casa cumetrei și a finului (*Kanuni*, §§ 709–734)¹³.

¹² M. E. DURHAM, *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans*, London, 1928 (în traducere albaneză, în E. DURHAM, *Brengë e Ballkanit*, Tirana, 1990, p. 487) consemnează o tradiție, fără a preciza sursa, dar adaugă că ea însăși nu a putut constata nimic special în legătură cu rudenia care s-ar stabili între familia nouului născut și familia moașei.

¹³ V. și C. VĂTĂȘESCU, „Termes d'origine latine concernant la parenté, conservés en albanais et en roumain”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXXV (1997), 3-4, pp. 193–194.

Toate aceste elemente par să indica stabilirea unei legături strânse de rudenie spirituală între părinții copilului și cei care asigură desfășurarea ritualurilor în cazul tăierii părului și mai puțin în cazul nașterii; se stabilește explicit o legătură de rudenie între familia copilului și cel care îi taie părul, despre a cărui identitate, însă, nu am găsit lămuriri: nu știm dacă este același naș cu cel de la botez sau nu. Reținem și faptul că este vorba de bărbați, femeile fiind chemate numai în cazul tăierii părului unei fetițe.

În *Kanun* nu găsim informații despre „moașă”: nici despre activitatea ei, nici despre legătura care se stabilește cu familia nou-născut. Acest fapt, alăturat aspectelor lexicale pe care le-am evidențiat, ne determină să considerăm că la albanezi instituția moșitului apare ca mai puțin structurată decât la dacoromâni, dar prezintă o imagine mai apropiată de cea pe care o oferă terminologia corespunzătoare din dialectul aromân. Instituția moșitului la albanezi este mai puțin fixată în structuri și în raport cu aşa numita „năsie a tăierii părului”, specifică pentru societatea tradițională albaneză.

Comparația termenilor referitori la moșit în dacoromână, în aromână și în albaneză ne determină să considerăm insuficientă apropierea semantică de sl. *baba* a evoluției de sens a rom. *moașă* de la sensul „bunică” la cel de „femeie asistând nașterea”.